

•

Većina priloga u ovom zborniku bavi se uglavnom XIV i XV stoljećem. Prema tome, ne samo da sadržaj nije sasvim u skladu s nazivom znanstvenog skupa nego se — a to je najvažnije — kulturnom istraživanju srednjovjekovne Bosne prišlo uopće fragmentarno. Tako su čitavo ostalo srednjovjekovlje i mnoštvo različitih tema ostali nedirnuti. Dakako, referente je na to navela zadana tema. Njihov je istraživački napor bio usmjeren na to da fenomen kulture u Bosni usporede s evropskom kulturnom baštinom. Iako su pojedinci u tome uspjeli, ipak je baš to bilo izvor nekih promašaja. Osim toga, neki su istraživanju prišli s apriornih pozicija, pa se to odrazilo i na njihove tekstove. Vjerojatno se to nije moglo izbjeći, jer referati nameću određen pristup, a njihov je cilj bio da donesu sažetak naučnih istraživanja o obrađenoj temi. Međutim, većina referata tek otvara nova poglavlja, ne toliko po temi koliko po metodičkom pristupu. Zamislimo samo kompleksnost uporednih metoda u proučavanju fenomena kulture. Referati nisu za to nipošto pogodni. Zato su tom prilikom neke teme tek nagoviještene, a to vrijedi donekle i za metodički pristup. Ti su prilozi poziv na veoma savjestan i ozbiljan znanstveni rad u istom smjeru. Sudionici naučnog skupa u cjelini i pojedinačno svojim priložima potiču na dalja istraživanja i doista otvaraju mnoštvo problema koje tek treba obraditi. U tome je njihova najveća vrijednost.

Iako redakcioni odbor »sa žaljenjem bilježi odsutstvo radova o bosanskoj crkvi i njenom utjecaju na kulturne prilike u Bosni« (10), ipak se teško može opravdati što se na takvom skupu nisu pojavili i kritički radovi o »crkvi bosanskoj«. O tom je problemu prof. J. Šidak, doduše, najavio referat pod naslovom: »Problem 'crkve bosanske' u nauci poslije 1954/5«, ali je bio spriječen da ga izradi, a nije mogao ni prisustvovati simpoziju. Pročitani su samo njegov rezime, ali ni on nije u ovoj knjizi objavljen.

Budući da su se u referatima ispoljile razlike u gledištima na pojedine probleme, treba požaliti što nije objavljena i diskusija koja je uslijedila poslije pročitanih referata.

Na kraju knjige uvrštene su biografije i bibliografije referenata. Zacijelo bi bilo korisnije da se umjesto toga donijela iscrpna bibliografija radova o problemima o kojima se raspravljalo, jer takve bibliografije ionako nemamo. Iako je u ovo izdanje i s tehničke strane uloženo mnogo truda, iznenađuje znatan broj štamparskih pogrešaka i dosta loših reprodukcija.

Petar Korunić

V. R I S M O N D O, REGISTAR SPLITSKOG NOTARA JAKOVA DE PENNA (1411—1412), Izdanje Historijskog arhiva u Splitu sv. 8, Split 1974, 7—55.

I to izdanje sačuvanog fragmenta splitskih notarskih spisa iz početka XV st. potvrđuje zaključak, iznesen na stranama HZ-a, da je ediranje te važne vrste povijesnih izvora u nas već dugo posve prepušteno pojedinačnim naporima, što onemogućuje njihovo sustavno objelodanjivanje (HZ XXIII—XXIV, 1970—71, 487). Pozdravljajući, dakle, takva nastojanja koja nas, od vremena do vremena, obogaćuju novim zbirkama srednjovjekovnih notarskih dokumenata, dužni smo još jednom upozoriti na štetu koju naša historiografija trpi zbog takva nemara: i to je jedan od razloga što, npr., još ni danas ne poznajemo gospodarsku i socijalnu povijest Raba ili Šibenika u kasnom srednjem vijeku, jer su njihovi notarski arhivi potpuno neistraženi. Ili drugim riječima, proučavanje naše srednjovjekovne povijesti i stva-

ranje cjelovite predodžbe o njoj nije moguće bez temeljitih prethodnih studija o demografskom, ekonomskom i socijalnom razvoju dalmatinskih gradova, a osnovni preduvjet za to je sustavno objelodanjivanje notarskih spisa. Zbog toga još uvijek, pišući o srednjovjekovnoj Dalmaciji, ostajemo u okvirima političke povijesti.

Taj ozbiljni nedostatak naše medievistike povremeno ublažavaju naponi rijetkih povjesničara. Jedan od njih je i splitski povjesničar Vladimir R i s m o n d o kome je navedeno izdanje već treća zbirka splitskih notarskih spisa XIV—XV stoljeća (1954. Pomorski Split druge polovine XIV st., Notarske imbrevijature; 1965. Registar notara Nikolela iz Augubija). Budući da je splitski kasnosrednjovjekovni notarski arhiv sačuvan samo u fragmentima to je svako objelodanjivanje njegovih ostataka važno za upoznavanje srednjovjekovne povijesti Splita.

Autorovo izdanje spisa notara Jakova de Penna sastoji se iz dva dijela. U prvom (7—35) R. komentira i uspoređuje sadržaj pojedinih imbrevijatura, a u drugom (36—54) donosi izvorne tekstove, i to in extenso. Među njima, ipak, postoji znatna razlika. Dok se prvi dio temelji na svim sačuvanim zapisima iz navedena notarskog sveska, dotle su izvorni dokumenti samo djelomično edirani, prema autorovu izboru. Premda je i takvo izdanje dragocjeno, jer je R. iscrpno opisao sadržaj i karakteristike većine imbrevijatura, ipak bismo više voljeli da je autor objelodanio — uz svoj, svakako koristan, komentar — i potpun izvorni tekst, tim više što su splitski notarski spisi XV st. gotovo u cjelini nepovratno propali, pa je svaki njihov ostatak istraživaču itekako dragocjen.

Objelodanjeni fragmenti spisa notara Jakova de Penna potječu iz početka drugog desetljeća XV st. (1411—12), dakle iz razdoblja kad Venecija uspostavlja svoj dominij nad dalmatinskim gradovima; točnije, to je period između osvajanja Zadra (1409) i konačnog podvrgavanja Dalmacije (1420), dok je još uvijek na čelu Splita bosanski vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić.

Iako se teške dileme u tom trenutku splitske povijesti, izražene u otporu grada protiv hercega Hrvoja i u očekivanju mletačkog osvajanja, ne osjećaju u tim zapisima, jer se oni odnose na uobičajene privatnopravne poslove, ipak objelodanjeni fragmenti notarskih spisa, bez obzira na njihov skroman opseg, mogu poslužiti kao stanovita osnova za usporedbu prilika, prije svega demografskih, u predmletačkom i mletačkom Splitu. Doduše, mletačko osvajanje Splita (1420) nipošto nije bilo tako prelomno za njegov cjelokupni razvoj, kako se to ponekad u historiografiji ističe — u osnovi, grad i njegov distrikt i nakon 1420. zadržavaju uobičajene oblike svoga života, a tek tursko osvajanje i pustošenje zaleđa donosi bitnu promjenu — ali ipak, budući da Venecija u političkom pogledu odvaja grad od njegova zaleđa, to objelodanjeni fragmenti notarskih zapisa mogu upozoriti na poneku razliku prema prilikama nakon 1420. Usporedba imbrevijatura iz 1411—12, koje jasno svjedoče o dovršenom procesu kroatizacije i o čvrstoj povezanosti Splita sa širim zaleđem, s dokumentima XV i XVI st., prije svega s ostacima notarijata, možda će omogućiti sigurniji odgovor na još uvijek nedovoljno istraženo pitanje: kakav je bio utjecaj mletačke vlasti na migracijska kretanja zaleđa — grad u XV st., odnosno: kakve posljedice donosi tursko osvajanje zaleđa demografskom razvoju grada i njegova distrikta u XVI stoljeću?

Dakako, demografske prilike samo su najuočljiviji element koji pružaju spisi Jakova de Penna, ali nipošto ne i jedini. Oni nas uvode i u mnogostruke oblike razvoja kasnosrednjovjekovnog Splita, ocrtavajući socijalne i staleške odnose, različite vrste ekonomskog djelovanja i široki spektar podataka o svakodnevnom životu njegova stanovništva. Iako uobličene ponešto suhoparnim jezikom pravnih odredaba, notarske imbrevijature ipak sadrže važno vrelo za poznavanje stupnja razvoja splitskog društva u predvečerje mletačkog osvajanja.

Među objelodanjenim imbrevijaturama osobito su zanimljive one koje ilustriraju ekonomski položaj pojedinih slojeva splitskog stanovništva. Dakako, na tako oskudnoj građi ne mogu se stvarati sasvim pouzdani zaključci o gospodarskom razvoju Splita na početku XV st., ali je ipak zanimljivo da u tim imbrevijaturama nema traga velikim kapitalima koje, npr., u istom razdoblju nalazimo u Zadru. Iako bi potpunije sačuvani notarski spisi vjerojatno pokazali da se u početku XV st. i u Splitu posluje s većim kapitalima od onih što ih spominju zapisi notara Jakova de Penna, ipak već i ti podaci upozoravaju na ekonomsko zaostajanje Splita za suvremenim Zadrom.

Sve vrste podataka u objelodanjenim imbrevijaturama nisu jednako prikladne pri zaključivanju o stupnju gospodarskog razvoja Splita: oporuke i dokumenti o mirazima pouzdaniji su od onih o trgovačkim kapitalima, jer se razmjerno malo građe odnosi na trgovačko poslovanje. Tako, npr., trgovac Gresko, sin Leonarda iz Venecije, prodaje sukna i druge robe za 123 dukata i 25 solda (40), dok iz R-va komentara jedne neobjelodanjene imbrevijature doznajemo da splitski trgovac Antun Delaspada prodaje sukna za 640 dukata (16). Iako ti osamljeni podaci ne omogućavaju bilo kakav zaključak o razvoju splitske trgovine u početku XV st., ipak je zanimljivo da su spomenuti iznosi znatno manji od onih kojima u istom razdoblju posluju zadarski trgovci.

Oporuke i instrumenti o mirazima pružaju nešto određeniju predodžbu o imovnim prilikama unutar splitskog društva. Dok prosječni mirazi zadarskog patricijata u drugoj pol. XIV i u XV st. iznose oko 600 dukata, dotle je miraz što ga daje Splicićanin ser Ante pok. ser Ivana dvostruko manji: 300 dukata (46—7). Mirazi, pak, drugih slojeva splitskog stanovništva znatno su bliži onima zadarskih pučana: 873 i 420 libara malih denara (23). Doduše, na temelju tako oskudnog notarskog sveska teško je utvrditi kojem sloju splitskih pučana pripadaju davaoci tih miraza, tim više što drugi dokumenti, osobito oporuke, upućuju i na drugačije imovne prilike splitskih pučana, najčešće stanovnika grada.

Objelodanjene oporuke i popisi imovine pokazuju da unutar splitskih pučana postoji izrazita imovinska slojevitost: i oni su, kao i zadarski, imovno podijeljeni, u rasponu od najsiromašnijih do onih koji će u XV st. stvarati izdvojeni stalež građana.

Nasuprot, npr., popisu imovine pok. Matice, neoznačena socijalnog položaja, koji uz nešto srebrnine, sadrži samo različite kućne predmete, ali ne i gotovinu (36), pa bismo vlasnicu mogli smjestiti u ekonomski najniže slojeve pučana, u drugim se oporukama spominju i različiti iznosi novčanih legata. Evo nekoliko primjera. Draga, udova obrađivača solana Radonje, spominje u svojoj oporuci, uz različite predmete, i novčane legate u visini od oko 150 libara (53—4), što znači da vrijednost njezine imovine ne prelazi znatnije 200 libara. Oporuka, pak, Dragne, žene Radoslava Radojčića, svjedoči o pripadnosti imućnijem sloju pučana: ona, doduše, posjeduje malo gotovine, svega 60 libara, ali kao legat ostavlja i potraživanje od 200 libara i, što je važnije, dvije kuće i tri komada zemljišta, od kojih samo ono u Brdima, površine 36 vretena, procjenjuje na više od 150 libara, određujući da se od dobivena novca izrade tri srebrna kaleža (44—5). I najzad, dokumenti o splitskom notaru Jakovu iz Piacenze, oporuka i popis imovine, pokazuju da je on pripadao gornjem, ekonomski jačem, sloju pučana: on ostavlja toliko kapitala da izvršitelji njegove oporuke mogu dati 200 dukata u trgovačku koleganciju (28—9).

Navedeni oporučitelji pripadaju, u imovnom pogledu, različitim slojevima splitskih pučana: od nižih kojima u Splitu, kao i u Zadru, pripadaju težaci, ribari i siromašniji obrtnici (Draga, udova Radonje), preko imućnijih, s razvijenom imovnom strukturom i karakterističnim posjedovanjem nekretnina (Dragna, žena Radoslava Radojčića) do onih koji će ući u građanski stalež i koji mogu poslovati slobodnim kapitalom (notar Jakov iz Piacenze), a to su trgovci, imućniji obrtnici, notari, liječnici itd.

Takvu predodžbu o imovnoj strukturi splitskog društva u početku XV st. upotpunjuju i društvene pogodbe o zajednici imovine (*unio et consocietas*). Takve se pogodbe sklapaju na 5 ili 10 godina, a redovito ih sklapaju najsiromašniji stanovnici grada, s ciljem lakšeg opstanka. Petko Berošević i Dujam Miroslavić, npr., u takvu *societas* ulažu pretežno kućne predmete, a veoma malo novca: svega 32 denara u gotovini i 18 libara potraživanja (36—7).

Prema tome, podaci o imovnim odnosima unutar splitskog društva u svesku notara Jakova de Penna, ma koliko bili fragmentarni, ipak upućuju na određene zaključke. Imovni rasponi spiltskih pučana, dakle većine gradskog stanovništva, uglavnom su slični onima u drugim dalmatinskim gradovima, prije svega u Zadru, što znači da je i njihova ekonomska osnova više-manje jednaka (težaština, obrt, ribarstvo, sitna trgovina). Uočljivo je, ipak, da u objelodanjenim dokumentima nema podataka koji bi svjedočili o postojanju sloja bogatih trgovaca i zemljoposjednika unutar pučana, kao u Zadru koji se upravo tada počinju okupljati oko škole sv. Jakova i oblikovati zadarsko građanstvo. Jednako tako, imbrevijature sadrže malo podataka o ekonomskoj djelatnosti patricijata. Možda bismo to mogli objasniti njihovom fragmentarnošću, ali to po svoj prilici nije ipak slučajno: dok se splitski obrti ili težaština u ekonomskom pogledu nisu razlikovali od zadarskih, dotle u Splitu nije bilo potrebnih preduvjeta za takav gospodarski zamah patricijata i bogatih pučana kao u Zadru. Zbog toga, stvarajući na temelju zapisa notara Jakova de Penna predodžbu o imovnoj strukturi splitskog društva, zapažamo da sličnost s ekonomski najrazvijenijim dalmatinskim gradom, Zadrom, opada ukoliko se od donjih približavamo gornjim slojevima splitskog pučanstva.

Izdvajajući iz imbrevijatura notara Jakova de Penna samo podatke koji osvjetljavaju ekonomske osnove splitskog društva, ni izdaleka nismo iscrpili bogati raspon njihove građe: od agrarnih i obrtničkih odnosa, preko kreditne djelatnosti i prodaje nekretnina do kulturnog razvoja Splita u početku XV st. (npr., građa orgulja u splitskoj katedrali; 37—8).

Notarski zapisi su, dakle, veoma važno vrelo za poznavanje sveukupnog razvoja dalmatinskih gradova u srednjem vijeku. Nadamo se da će autor i dalje novim izdanjima notarskih spisa proširivati naš pogled u život kasnosrednjovjekovnog Splita.

Tomislav Raukar

BOŽIDAR FERJANČIĆ, TESALIJA U XIII I XIV VEKU, Vizantološki institut SAN, Beograd 1974, 305.

Ova knjiga je, s obzirom na predmet obrade, zanimljiva ne samo za upoznavanje Bizantskog carstva nego i prošlosti naših naroda. Riječ je o političkim zbivanjima na teritoriju Bizanta koja su uslijedila nakon četvrtoga križarskog rata. Poslije osvojenja Carigrada (1204) i postanka Latinskog carstva (1204—61) pojedine su se oblasti raskomadnog carstva politički osamostalile. To se prije svega odnosi na kontinentalnu Grčku, gdje su neke pokrajine zauzeli latinski vitezovi, a druge bizantski velikaši koji su otuda pokušali organizirati borbu protiv osvajača. Ferjančić u uvodnom dijelu knjige napominje da ta politička individualnost pojedinih oblasti nije bila prolaznog karaktera, već da se ona nastavila i nakon obnove Bizantskog carstva 1261. »Među tim oblastima koje svojom političkom individualnošću imaju važno mesto u istoriji Grčke kasnog srednjeg veka, posebno je interesantna Tesalija, plodna i prostrana zemlja kroz koju su za nepuna dva stoleća (1204—1393) prošli mnogi gospodari«(1).

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA XXVII—XXVIII

1974—75

Redakcioni odbor

*IVAN KAMPUŠ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK*

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
SAVEZ POVIJESNIH DRUŠTAVA HRVATSKE